

ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ «СТАВЛЕННЯ» ЯК ЗАСАДНИЧА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

PSYCHOLOGICAL CATEGORY OF "ATTITUDE" AS FUNDAMENTAL FOR STUDYING CONSTRUCTIVE CONFLICT OF PERSONALITY

Аналіз цілісної системи індивідуальних, вибірко-вих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності є надзвичайно важливим питанням у дослідженні проблеми конструктивної конфліктності. Відображаючи світоглядні установки та спрямованість особистості, ставлення визначає її готовність до певної поведінки та має прояв у емоційних переживаннях і оцінках. В умовах взаємодії та сумісної діяльності особистість одночасно може виступати і як суб'єкт, і як об'єкт психологічного ставлення. Вирізняють рівні розвитку системи ставлень, такі як умовно-рефлекторний, або вітальний, конкретно-емоційний і конкретно-особистісний. Виникаючи у сумісній діяльності, конкретно-особистісний рівень характеризує вибіркоче ставлення до оточення, в основі якого лежать як соціальні правила, вимоги, зовнішні моральні закони, так і внутрішні норми поведінки, внутрішні стійкі принципові позиції. Характер реальної конфліктної взаємодії і навіть сам факт її наявності більшою мірою залежать від того, як сприймає особистість іншого учасника конфлікту і як ставиться до нього. Задоволення потреби у встановленні діалогу між учасниками конфлікту перебуває в аспекті необхідності узгоджувати і перерозподіляти відповідальність між собою. Відповідальне ставлення особистості до інших учасників конфліктної взаємодії у роботі розглядається як свідомий пошук і продуктивне вирішення зовнішніх, а крізь них і внутрішніх суперечностей. До основних змістових елементів відповідального ставлення зараховано такі, як ставлення до потреб, інтересів і очікувань іншого учасника конфліктної взаємодії; ставлення до обміну інформацією; ставлення до прогнозування власних дій та дій іншого учасника конфліктної взаємодії; ставлення до надання допомоги, підтримки іншого учасника конфліктної взаємодії; розуміння мотивів та емоцій іншого учасника конфліктної взаємодії, а також ставлення до сумісного пошуку нових шляхів більш якісної реалізації спільної справи. Виявлення психологічних особливостей ставлення як структурного першоелементу особистості уможлиблює екстраполяцію висновку щодо її готовності виявляти конструктивну конфліктність.

Ключові слова: особистість, сумісна діяльність, взаємодія, міжособистісні стосунки,

ставлення, конфліктна взаємодія, відповідальне ставлення, конструктивна конфліктність.

Analysis of a holistic system of discrete, selective, conscious relationships of the individual with various aspects of objective reality is an extremely important issue in the study of the problem of constructive conflict. Reflecting the worldview and orientation of the individual attitudes determine his readiness for a certain behavior and are manifested in emotional experiences and evaluations. In the conditions of interaction and joint activity, a person can act both as a subject and as an object of psychological attitude. There are levels of development of the system of attitudes: conditioned-reflex, or congratulatory; concrete-emotional and concrete-personal. Arising in joint activities, the concrete-personal level characterizes the selective attitude to the environment which is based on social rules, requirements, external moral laws, and internal norms of behavior, internal stable principled positions. The nature of the actual conflict interaction and even the very fact of its existence depend on the greatest extent on how the other party to the conflict perceives the personality as it is treated. Meeting the need for dialogue between the parties to the conflict lies in the need to reconcile and redistribute responsibilities among themselves. Responsible attitude of the individual to other participants in the conflict interaction in the work is seen as a conscious search and productive solution of external, and through them the internal contradictions. The main semantic elements of responsible attitude include: attitude to the needs, interests and expectations of another participant in the conflict; attitude to information exchange; attitude to predicting one's own actions and the actions of another participant in the conflict interaction; attitude to providing assistance, support to another participant in the conflict; understanding the motives and emotions of another participant in the conflict, as well as the attitude to the joint search for new ways to better implement the common cause. Identifying the psychological features of "attitude" as a structural element of personality, allows you to extrapolate the conclusion about its readiness to identify constructive conflict.

Key words: personality, joint activity, interaction, interpersonal relations, attitude, conflict interaction, responsible attitude, constructive conflict.

УДК 159.922.27:316.47.48(045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.5>

Воляннюк Н.Ю.

д.психол.н., професор,
завідувачка кафедри психології
і педагогіки
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Бортун Б.О.

аспірант кафедри психології і педагогіки
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. Більшість людських стосунків складається в процесі тривалої взаємодії, що організована навколо певної сумісної діяльності. У сучасному суспільстві фактично будь-яка діяльність (ігрова, навчальна, трудова) за змістом і формою організації об'єктивно є взаємопов'язаною, сумісною. Сумісна діяльність, взаємодія з іншими людьми – обов'язкова умова досягнення будь-яких цілей людини. До найсутте-

віших ознак сумісної діяльності А. Журавльов зараховує наявність єдиної мети для всіх залучених у діяльність учасників; спонукання працювати разом; розподіл функцій між членами групи; інтеграцію індивідуальних діяльностей, взаємозв'язок і взаємозалежність учасників діяльності; узгодження та координацію функціонально-розподілених та інтегрованих індивідуальних діяльностей; необхідність управління індивідуальними діяльностями, що задає

якісно новий рівень складності; єдиний кінцевий результат (сукупний продукт) [5].

Сумісна діяльність є таким цілісним феноменом, у якому концентруються та інтегруються основні соціально-психологічні явища. Найважливішими умовами виконання сумісної діяльності є процеси розподілу, об'єднання (інтегрування, узгодження), координації та управління індивідуальними цілями, мотивами, діями та результатами. Перераховані процеси зумовлюють своєрідність сумісної діяльності, оскільки забезпечують взаємодію її учасників. Будь-який окремо взятий акт міжособистісної взаємодії і весь цей процес загалом можна розглядати як пізнання одного суб'єкта іншим, і як задоволення якоїсь внутрішньої емоційної потреби суб'єкта, і як поведінковий процес зближення та співвіднесення двох не залежних один від одного суб'єктів, і як процес символічної взаємодії, під час якої індивіди не просто обмінюються інформацією, а засвоюють точки зору та знаходять точки дотику один з одним, тобто змістом будь-якої взаємодії є зв'язок, обмін (діями, предметами, інформацією тощо) та обопільний вплив. Стратегія взаємодії зумовлена характером міжособистісних стосунків, які представлені виконуваною соціальною діяльністю, а тактика визначається безпосереднім уявленням про партнера (наміри, мотиви, установки). Взаємодія відіграє вирішальну роль у становленні людського «Я», позаяк у такій ситуації формується особистість, яка усвідомлює себе, діючи спільно з іншими.

У процесі взаємодії зароджуються, формуються та розвиваються міжособистісні стосунки. Аналізуючи проблематику виникнення й генези міжособистісних стосунків, Ірвін Альтман та Делмас Тейлор [24] дійшли висновку, що їх розвиток починається з поверхневого спілкування, поступово переходячи на більш глибокі рівні. Лейтмотивом теорії соціального проникнення слугує розуміння того, що міжособистісні стосунки розвиваються зазвичай систематично та передбачувано. Процес розвитку стосунків може привести до де-проникнення та руйнування. Важливим для побудови стосунків, на їхній погляд, є саморозкриття, яке дає змогу людям пізнавати один одного та відіграє важливу роль у визначенні того, як далеко стосунки можуть зайти.

Стосунки можуть бути конструктивними або неконструктивними, що залежить від ступеня досягнення між учасниками злагоди й узгодженості в процесі взаємодії. Сталість, глибина та неповторність міжособистісних стосунків забезпечуються різноманітними механізмами взаємовпливу. У ролі головного регулятора міжособистісних стосунків виступає привабливість/непривабливість однієї людини для іншої, що ґрунтується на почутті

симпатії/антипатії. Міжособистісна привабливість чи непривабливість може набувати сталого характеру та переходити у взаємну прихильність чи неприхильність. Отже, неможливо уникнути напруженості та конфлікту в міжособистісних стосунках, що виникають за умови одностороннього або двостороннього неприйняття позицій учасників. Іншими словами, будь-які порушення психологічних, соціальних та функціональних взаємозв'язків, які встановлюються в процесі сумісної діяльності, потенційно стають джерелом конфліктів. Ця обставина потребує здібності регулювати свої стосунки з оточенням, розв'язувати проблеми суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Система міжособистісних стосунків, у яку залучена кожна людина, формує її суб'єктивні ставлення до всіх явищ дійсності. Ця система ставлень людини до самої себе й до навколишнього світу є найбільш специфічною характеристикою особистості. Науковим маркером для розуміння того, як особистість вибудовує міжособистісні стосунки, у який спосіб здатна взаємодіяти з цілком конкретним для неї середовищем, відстоювати свої інтереси, цінності, переконання, виступає психологічна категорія «ставлення». Саме через це універсальне поняття видається за можливе досліджувати різні психологічні явища. В умовах сумісної діяльності та взаємодії особистість одночасно може виступати і як суб'єкт, і як об'єкт психологічного ставлення. Об'єктами переживань особистості можуть бути не лише її ставлення до інших людей, але й сприйняття ставлення до себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Упродовж останніх десятиліть психологічна категорія «ставлення» посідає одне з центральних місць у системі понять психологічної науки. Всією логікою свого розвитку психологія доводить той факт, що ставлення не є категорією, яку можна розглядати як вбудовану в єдиний логічно послідовний категоріальний ряд. Якщо відображення тлумачиться як загальна властивість матерії, то ставлення є тим, що визначає саму можливість відображення, роблячи його вибірковим, а в живих системах ще й спрямованим відображенням [3]. Слушною в цьому контексті є думка Є. Галажинського, В. Ключко про те, що, ймовірно, саме звідси бере свій початок методологія, яка характеризує «відчуття високої методологічної культури», що дала змогу Стефану Тулміну назвати Л. Віготського «Моцартом у психології»: відмова від розуміння психіки як відображення і визнання іншого її призначення – «психіка є вищою формою відбору». «Психіка вибирає стійкі точки дійсності серед загального руху. Вона є острівцем безпеки в гераклітовому потоці. Вона є органом відбору, решетом, що проціджує світ і змінює його так, щоб можна було діяти» [21].

Сучасний стан дослідження психологічного ставлення можна охарактеризувати посиленням процесу диференціації наукових розвідок у цій сфері. Ця диференціація, на думку В. Познякава, пов'язана насамперед із розширенням кола об'єктів психологічних ставлень [18]. До нових напрямів належать ставлення особистості та групи до часу (Т. Нестик, 2011 рік); ставлення до грошей (М. Семенов, 2012 рік); ставлення до власності (Д. Кітова, А. Шаков, 2017 рік); ставлення до інновацій (О. Дробишева, 2015 рік); ставлення до здоров'я та здорового способу життя (Л. Бутузова, 2011 рік); ставлення до дотримання моральних норм (А. Купрейченко, 2001 рік); ставлення до моральних настанов (А. Чернов, 2017 рік). Другий напрям диференціації досліджень пов'язаний з конкретизацією суб'єктів психологічних ставлень. Як таких виокремлюють суб'єктів економічної діяльності, зокрема підприємців (В. Позняков, 2018 рік); суб'єктів освітнього процесу, зокрема педагогів (А. Кічук, 2006 рік). Третій напрям диференціації досліджень у сфері психологічних ставлень пов'язаний як із конкретизацією власне психологічних ставлень людини, так і з виокремленням нових його видів. Автори вводять такі поняття, як «суб'єктивне ставлення», «суб'єктивно-особистісне ставлення», «ціннісне ставлення».

Висловлене вище підтверджує, що сама ідея ставлення має високий науковий потенціал у сучасній психологічній науці.

Для того щоби показати важливість поняття «ставлення» у вивченні конструктивної конфліктності особистості, необхідно розкрити змістовне навантаження цього особистісного конструкту. Аналіз поглядів різних учених, зокрема М. Дойча [4], М. Кашапова [7], Г. Ложкіна [13], І. Серафимович [20], О. Щербакової [23], дає змогу підійти до розуміння конструктивної конфліктності як інтегративної здатності особистості до розгорнутої категоризації предмета конфлікту, рефлексії його наслідків, генерування нових сенсів у конфліктній ситуації, трансформації будь-якого протиріччя в позитивне річище, контекстуального визначення ефективної стратегії поведінки та самоконтролю. Орієнтація на системний підхід під час вибору показників конструктивної конфліктності особистості дає змогу вважати найважливішими прагнення до гідної реалізації себе у світі з урахуванням цілей, інтересів і потреб інших суб'єктів, мотивацію щодо засвоєння нових способів реагування та позитивну установку на успішне вирішення конфлікту, толерантність до невизначеності, надситуативне мислення; гнучкість мислення; антиципацію, рефлексію, емоційну стійкість та самоконтроль [1].

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та обґрунтування психологічних особливостей

категорії «ставлення» як основоположної для вивчення конструктивної конфліктності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальне значення для нашого дослідження мають праці О. Лазурського [11], В. Мясичева [14], А. Петровського [16], О. Леонтьєва [12], С. Рубінштейна [19], в яких висвітлені загальна характеристика, структура, види та функції психологічної категорії «ставлення».

Засновником психологічної теорії ставлень справедливо вважають В. Мясичева, який розвинув ідеї О. Лазурського про класифікацію особистостей за типами їхнього ставлення до навколишньої дійсності. Згідно з концепцією В. Мясичева, сутністю особистості є ставлення до дійсності. Під ставленням дослідник розумів «свідомий вибірковий, заснований на досвіді, психологічний зв'язок її з різними сторонами об'єктивної дійсності, що виявляється в її діях, реакціях, переживаннях. Вони утворюються та формуються у процесах діяльності» [14, с. 48]. Ставлення, виконуючи функцію внутрішньої регуляції соціальної поведінки особистості, інших видів її активності, завжди виступає як її цілісний прояв.

Психологічні ставлення – це особливі стани свідомості, які передують реальній поведінці особистості та відображають її готовність до такої поведінки (у цьому разі йдеться про поведінковий компонент ставлення). До архітектоніки ставлення разом із готовністю до певної поведінки входить когнітивний компонент, що відображає знання про об'єкти ставлення, а також емоційний, що має прояв у емоційних переживаннях та емоційно забарвленій оцінці об'єктів ставлення.

Ставлення як актуальне психічне утворення існує в теперішньому часі, усвідомлюється і переживається особистістю, водночас воно породжується минулим досвідом і спрямоване на майбутнє. Інакше кажучи, позитивний або негативний досвід взаємовідносин між людьми формує відповідну систему внутрішніх ставлень людини.

Як доводить виконаний аналіз, для конкретизації характеристик ставлення особистості здебільшого використовують такі основні параметри, як модальність, оскільки будь-яке ставлення може бути нейтральним, негативним, позитивним та амбівальним; екстенсивність (широта); інтенсивність (глибина); ступінь стійкості. До параметрів похідного значення зараховують ступінь активності; домінантність; когерентність; емоційність; ступінь узагальненості; принциповість; ступінь усвідомленості [9].

Під час аналізу змісту ставлень їх можна диференціювати рівно настільки, наскільки аналіз диференціює дійсність, що оточує осо-

бистість, на окремі її елементи. Кожне ставлення, що виокремлюється під час розгляду цілісної особистості, спрямоване на певний елемент дійсності. Саме в цьому сенсі можна говорити про ставлення, котрі пов'язані з окремими людьми, об'єктами, подіями, а також з їх окремими якостями, властивостями, сторонами. Virізняють чималу кількість різновидів ставлення, зокрема батьківське, братське, вдумливе, відповідальне, гуманне, дбайливе, доброзичливе, дружелюбне, дружнє, захоплене, люб'язне, неупереджене, обережне, позитивне, прихильне, свідоме, співчутливе, стримане, сумлінне, схвальне, тактичне, терпляче, уважне, якісне, агресивне, безцеремонне, байдуже, безвідповідальне, безтурботне, варварське, вороже, зверхнє, зневажливе, іронічне, критичне, легковажне, ліберальне, негативне, недбале, недовірливе, неповажне, несправедливе, образливе, підозріле, поблажливе, презирливе, скептичне, специфічне, споживче, суперечливе, упереджене, функційне, хамське, цинічне [6].

Як одну із системних характеристик особистості В. М'ясищев виділяв рівень її розвитку. Нижчому рівню розвитку особистості, на думку дослідника, відповідає примітивний вітальний, ситуативно обумовлений характер ставлення (потяги), середньому рівню, конкретно-емоційному – домінування ставлень конкретно-особистого характеру, особистісної симпатії, антипатії, безпосереднього утилітарного інтересу або розрахунку. Вищому рівню відповідає домінування ідейних ставлень, зокрема переконань, почуття обов'язку, відповідального ставлення [14, с. 78].

Звідси випливає, що розвиток особистості можна відобразити як процес утворення, трансформації, поглиблення, ускладнення, збагачення внутрішнього світу людини з реальністю у вигляді переживань, дій і ставлень. Уся гамма неповторності та унікальності особистості виражається в багатстві та неповторності її ставлень. Водночас психологічний аналіз усього різноманіття ставлень виявляє їх інваріанти, тобто такі особливості, які є незмінними в мінливому середовищі. Фактично йдеться про більшу або меншу реактивність, активність, ефективність ставлення особистості до тих чи інших об'єктів.

Як показують дослідження, під впливом конфлікту структура діалогу змінюється у двох протилежних напрямках, таких як диференціація (роз'єднання) та інтеграція (об'єднання). Внаслідок інтеграції система, яка перебуває в стані без кризи, набуває цілісності, а діалог триває успішно, сторони досягають взаєморозуміння. За умови структурної диференціації система перебуває у стані кризи, відбувається розузгодженість у сферах мотиваційного, комунікативного, перцептивного, емоційного

та поведінкового компонентів, які не дають змоги досягти взаєморозуміння [13]. Задоволення потреби у встановленні діалогу між учасниками конфлікту перебуває у площині необхідності узгоджувати та перерозподіляти відповідальність між собою. На нашу думку, евристична цінність цього висновку є надзвичайно важливою для розуміння внутрішніх передумов прояву конструктивної конфліктності. Саме відповідальне ставлення виступає винятково важливим проявом особистості, адже йдеться про емоційний відгук, відображення нею певного об'єкта (суб'єкта) у формі переживання своєї причетності, переживання за якість, результат. Відповідальне ставлення є тим потужним внутрішнім ресурсом особистості, що забезпечує свідоме керування собою, подіями та умовами життя. Досягши вищого рівня розвитку, особистість здатна ефективно взаємодіяти з життєвими обставинами, оптимально співвідносити умови ситуації і власні можливості.

Методологічно вагомим для поглибленого уявлення про феноменологію відповідального ставлення є доробок В. Познякова. Теоретичний аналіз та узагальнення результатів емпіричних розвідок у галузі відповідальності та ділової взаємодії дали йому змогу сформулювати визначення відповідального ставлення особистості до інших учасників ділової взаємодії і визначити структурні елементи, що розкривають його зміст [18].

Відповідальне ставлення особистості до іншого учасника конфлікту лежить в основі кооперації, яку детально описав у своїй теорії М. Дойч. Визначальним моментом цієї теорії є «закон соціальних стосунків», відповідно до якого кооперація спричинена більш прийнятною тотожністю в уявленнях і атитюдах, готовністю надавати допомогу, відкритістю в комунікації, довірчими та дружніми атитюдами, чутливістю до спільних інтересів і не підкресленням протилежних інтересів, орієнтацією на взаємну владу швидше, ніж на відмінності у владі, а також спричиняє ці події. Аналогічно конкуренція спричинена використанням тактики примусу, загрози чи хитрощів, спробами збільшити відмінності в силі між собою та іншим, обмеженою комунікацією; мінімізацією усвідомлення подібності в цінностях і збільшенням чутливості до протилежних інтересів, підозрливості і ворожими установками, значимістю, ригідністю та масштабністю конфліктної проблеми, а також спричинює ці події [4].

Беручи за основу теоретичні та емпіричні доробки В. Познякова, а також спираючись на дослідження в межах теорії ставлення, ми наповнюємо змістові елементи відповідального ставлення особистості до іншого учасника конфліктної взаємодії таким чином:

- 1) ставлення до потреб, інтересів та очікувань іншого учасника конфліктної взаємодії;
- 2) ставлення до обміну інформацією;
- 3) ставлення до прогнозування власних дій та дій іншого учасника конфліктної взаємодії;
- 4) ставлення до надання допомоги, підтримки іншого учасника конфліктної взаємодії;
- 5) розуміння мотивів та емоцій іншого учасника конфліктної взаємодії;
- 6) ставлення до сумісного пошуку нових шляхів більш якісної реалізації спільної справи.

Комплекс емоційно-зabarвлених уявлень та оцінок особистості, що характеризуються різним ступенем поведінкової готовності та виражають її позицію щодо необхідності тримати відповідь за якісні характеристики стосунків, відображає ступінь відповідального ставлення до іншого учасника конфліктної взаємодії. Інакше відповідальне ставлення особистості до інших учасників конфліктної взаємодії розкриває свідомий пошук і продуктивне вирішення зовнішніх, а крізь них і внутрішніх суперечностей. Взяти відповідальність за якісні характеристики стосунків у конфліктній взаємодії означає виявити різний ступінь поведінкової готовності на «орієнтацію на співробітництво», «орієнтацію на розумінні іншого учасника конфліктної взаємодії», «орієнтацію на виважене ставлення до інших поглядів і думок», «орієнтацію на обмеження домінування в конфліктній взаємодії».

Структуру відповідального ставлення особистості до іншого учасника конфліктної взаємодії утворюють пізнавальний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивна складова частина відповідального ставлення особистості складається зі знань, уявлень, образів, а під час розуміння учасника конфліктної взаємодії виступає як значення та сенс; емоційна складова частина, пов'язана з оцінкою суб'єкта як привабливого або непривабливого на підставі вибраного критерію; поведінкова складова частина забезпечує аналіз різних рівнів регуляції поведінки, а саме установок (неусвідомлюваний рівень) або атитюдів (усвідомлюваний рівень), під час самовизначення щодо соціального оточення (диспозицій).

Досліджуваний феномен може характеризуватися різним рівнем виразності кожного з компонентів.

Отже, виявлення психологічних особливостей «ставлення» як структурного першого елемента особистості уможлиблює екстраполяцію висновку щодо її готовності виявляти конструктивну конфліктність.

Висновки з проведеного дослідження. Характер реальної конфліктної взаємодії і навіть сам факт її наявності високою мірою визначається тим, як сприймає особистість

іншого учасника конфлікту, як ставиться до нього. Психологічне ставлення віддзеркалює внутрішню позицію особистості з точки зору її активності/пасивності та спрямованості намірів щодо іншого учасника конфліктної взаємодії. Задоволення потреби у встановленні діалогу між учасниками конфлікту перебуває в аспекті необхідності узгоджувати та перерозподіляти відповідальність між собою. Відповідальне ставлення особистості до інших учасників конфліктної взаємодії в роботі розглядається як свідомий пошук і продуктивне вирішення зовнішніх, а крізь них і внутрішніх суперечностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бортун Б. Системний аналіз конструктивної конфліктності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки.* 2020. № 11 (40). С. 10–27.
2. Выготский Л. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 1 : Вопросы теории и истории психологии. 1982.
3. Галажинский Э., Ключко В. Категория «отношение» в психологии в свете парадигмальной динамики науки. *Мир психологии.* 2011. № 4 (68). С. 14–31.
4. Дойч М. Разрешение конфликта (конструктивные и деструктивные процессы). Москва : Издательство Московского психолого-социального института, 2005.
5. Журавлев А. Психология совместной деятельности в условиях организационно-экономических изменений : дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 1999. 132 с.
6. Карта слов и выражений русского языка. Каким бывает отношение. URL: <https://kartaslov.ru/%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BC-%D0%B1%D1%8B%D0%B2%D0%B0%D0%B5%D1%82/%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (дата звернення: 20.02.21).
7. Кашапов М. Событийность мышления как ресурс конструктивной конфликтности личности. *Психология конструктивной конфликтности личности.* Ярославль : Индиго, 2013. С. 44–63.
8. Китова Д., Шаков А. Отношение к собственности как предмет психологического исследования. *Гуманизация образования.* 2017. № 1. С. 74–80.
9. Кічук А. Ціннісне ставлення як психологічний феномен. *Психологія і суспільство.* 2006. № 3. С. 80–84.
10. Клепцова Е. Терпимое отношение к ребенку: психологическое содержание, диагностика, коррекция. Москва, 2005.
11. Лазурский А. Классификация личностей / под ред. М. Басова, В. Мясичева. Ленинград : Госиздат, 1924. 290 с.
12. Леонтьев А. Проблемы развития психики. Москва : изд-во Московского университета, 1972. 298 с.
13. Ложкін Г., Сьомін С., Петровська Т., Кисельова О. Конфлікти у сумісній діяльності. Київ : Сфера, 1997. 95 с.
14. Мясичев В. Психология отношений. Избранные психологические труды / под ред. А. Бодалева.

Москва : изд-во Института практической психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. 356 с.

15. Нестик Т. Отношение к времени в малых группах и организациях. Москва : Институт психологии РАН, 2011. 296 с.

16. Петровский В. Деятельностное опосредствование межличностных отношений: феномены, сущность. *Социальная психология и общество*. 2011. Т. 2. № 1. С. 5–16.

17. Позняков В., Груздева Е. Социально-психологические факторы ответственного отношения предпринимателей к другим участникам делового взаимодействия. *Знание. Понимание. Умение*. 2013. № 3. С. 226–235.

18. Позняков В. Психологические отношения индивидуальных и групповых субъектов совместной экономической деятельности. Москва : Институт психологии РАН, 2018. 530 с.

19. Рубинштейн С. Основы общей психологии : в 2 т. Москва, 1976. Т. 2. 415 с.

20. Серафимович И. Особенности прогнозирования и стратегии поведения в проблемных, конфликтных и стрессовых ситуациях как показатель психологической компетентности у медицинских работников (на примере медсестер). *Ярославский психологический вестник*. 2005. № 15. С. 150–157.

21. Тулмин С. Моцарт в психологи. *Вопросы философии*. 1981. № 10. С. 127–137.

22. Чернов А. Емпіричне дослідження когнітивного компонента ставлення до моральних настанов у структурі особистості молодшого школяра. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 111–119.

23. Щербакова О. Развитие конфликтологической культуры личности. *Высшее образование сегодня*. 2008. № 10. С. 56–59.

24. Altman I. *Social Penetration: The Development of Interpersonal Relationships*. Holt, Rinehart, & Winston. New York, 1973. 459 p.